UOT: 338.47:656.02; JEL: L90; O14; R40

Cəmilə Elçin qızı QULİYEVA
Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin dissertantı,
E-mail: calalzadecamila@gmail.com
https://doi.org/10.30546/4.71.73001.2025.002.0208

NƏQLİYYAT-LOGİSTİKANIN TƏŞKİLATİ-İQTİSADİ MEXANİZMLƏRİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİ VƏ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi – nəqliyyat-logistikanın təşkilati-iqtisadi mexanizmlərinin tənzimlənməsi və təkmilləşdirilməsinin tədqiqindən ibarətdir.

Tədqiqatın metodologiyası – baxımından analiz, sintez, müqayisəli təhlil və ümumiləşdirmə metodlarından istifadəyə yer verilmişdir. Bunlarla yanaşı, nəqliyyat-logistikanın təşkilati-iqtisadi mexanizmlərinin tənzimlənməsi üzrə tədqiqatların nəticələrinə istinadlar olunmuşdur.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti – nöqteyi-nəzərindən qeyd edə bilərik ki, nəqliyyat-logistikanın mexanizmlərinin hazırlanması müəyyən fayda verə bilər.

Tədqiqatın nəticələri – yeni şəraitdə məqalədə verilmiş təkliflərdən nəqliyyat-logistikanın təşkilati-iqtisadi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsində istifadə edilməsi mümkündür.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – baxımından, ilk növbədə qlobal çağırışlar şəraitində Azərbaycanda nəqliyyat-logistikanın mexanizmlərinin yeni tələblərə uyğunlaşdırılmasının konseptual əsasları və fəaliyyət istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir. Eyni zamanda, nəqliyyat-logistikanın maksimum təkmilləşdirilməsinin vacibliyi əsaslandırılmış, bunlarla bağlı tövsiyələr hazırlanmış və təkliflər verilmişdir.

Açar sözlər: Azərbaycan, nəqliyyat-logistika sistemi, nəqliyyat, logistika, nəqliyyat-logistikanın təşkilati-iqtisadi mexanizmləri, nəqliyyat-logistikanın müasir problemləri.

Giriş

Nəqliyyat-logistika xidmətlərinə tələbatın artdığı bir şəraitdə bu xidmətləri göstərən subyektlərin fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi, tənzimlənməsi, nəzarəti, problemlərin aradan qaldırılması və təşviqi kimi məsələlər ortaya çıxmışdır. Bu da həmin subyektlərin fəaliyyətinin təşkilati-iqtisadi mexanizminin dövlət səviyyəsində tənzimlənməsi üçün zəruri vasitələrin olmasını və onun daimi əsasda təkmilləşdirilməsini tələb edir. Təşkilati-iqtisadi mexanizm normativ-hüquqi sənədlər, təşkilati struktur, həvəsləndirici motivlər, metodlar, tədbirlərdir. Təşkilati-iqtisadi mexanizm nə qədər yaxşı və düzgün təşkil olunarsa, müəssisə, sahə, region və ölkə bir o qədər yaxşı nəticələr əldə edər. Çünki, təşkilati-iqtisadi mexanizm rəqabət qabiliyyətini yüksəldir, əhalinin istehlakını tam ödəyir, daha çox gəlir əldə edir. Nəqliyyat-logistika sisteminin düzgün təşkili və xidmətlərin ölkənin ÜDM-də xüsusi çəkisinin artırılması bu sahədəki təşkilati-iqtisadi mexanizmdən xeyli dərəcədə asılıdır. Odur ki, nəqliyyat-logistika sisteminin təşkilati-iqtisadi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsini zəruri hesab edirik.

Nəqliyyat-logistika sistemi mövcud resurs məhdudiyyətləri daxilində məqbul səviyyədə etibarlılıq və xidmətlərin keyfiyyəti ilə maksimum iqtisadi effekt əldə etməyə imkan verən bir sistemdir [1, s. 8]. Sistemin bütün göstəricilərinin effektiv və idarə olunan artımı hesabına inkişafı mümkündür. Hazırda iqtisadi sistemlərin tədqiqində və onların strukturlaşdırılmasında aktual sahələrdən biri də nəqliyyat və logistika altsistemlərinin qurulmasıdır. Onların çərçivəsində təsərrüfat subyektlərinin əmtəələrin satıcıdan istehlakçıya çatdırılmasının proqnozlaşdırılması, planlaşdırılması, nəzarəti və reallaşdırılması ilə bağlı qarşılıqlı əlaqəsi üçün xüsusi idarəetmə funksiyaları yerinə yetirilir. Nəqliyyat-logistika sisteminin dayanıqlı fəaliyyəti, ilk öncə, nəqliyyat-logistika infrastrukturunun sürətli inkişafı, malların çatdırılması üçün yeni səmərəli sxemlər olmadan bütün istehlakçılar üçün nəqliyyat xidmətlərinin əlçatanlığına zəmanət vermək mümkün deyil.

Nəqliyyat-logistikanın təşkilati-iqtisadi mexanizmlərinin araşdırılması

Nəqliyyat-logistika sistemi çox parametrli obyektdir və nəqliyyat və logistika funksiyalarını yerinə yetirən (nəqliyyat sahəsində dövlət nəzarəti orqanları, müstəqil müəssisələr - təchizat zəncirinin üzvləri) və müxtəlif mülkiyyət hüquqları altında nəqliyyat və logistika infrastrukturuna sahib olan subyektləri əhatə edir [9, s.32]. Nəqliyyat-logistika sisteminin inkişafı təkcə ölkə iqtisadiyyatının, habelə qlobal nəqliyyat-logistika sisteminin inkişafında strateji zəruri şərtdir, investisiya qoyuluşu və iqtisadi artım konsepsiyasıdır. Effektiv nəqliyyat-logistika sisteminin yaradılması ölkə iqtisadiyyatının cəlbediciliyini və rəqabət qabiliyyətini artırmaq, yeniliyin təkamülünü təşviq etmək qabiliyyətinə malikdir [8, s.150]. Dünya iqtisadiyyatının postindustrial inkişaf mərhələsinə keçidi nəqliyyat-logistika sistemləri qarşısında yeni vəzifələr qoyur. Xidmətlərin sürət, qiymət, sabitlik kimi keyfiyyət amilləri ön plana çıxır ki, onlar milli nəqliyyat sistemlərinin rəqabət qabiliyyətinin səviyyəsini müəyyən edir. Dünya təcrübəsində yükdaşıma və çatdırılma istiqamətləri üzrə daşıma prosesinin ixtisaslaşmasının dərinləşməsi müşahidə olunur. Nəqliyyat kompleksinin elementləri və logistika infrastrukturu qarşılıqlı əlaqədə nəqliyyat-logistika sistemini təşkil edir.

Nəqliyyat-logistika sistemlərinin vəzifələrindən biri də nəqliyyat logistikasının subyektləri arasında əlaqələrin formalaşdırılmasıdır. Nəqliyyat-logistika sisteminin fəaliyyəti maksimum iqtisadi effekt əldə etmək üçün malların paylanması əməliyyatları üçün xərclərin yenidən qruplaşdırılmasını təmin edir. Axınların hərəkəti ilə bağlı logistik fəaliyyətlər üçün xərclər adətən iki qrupa bölünür: 1 İstehsal sferasında yaranan məsrəflər. 2. Dövriyyə sferasında xərclər. Nəqliyyat-logistika sistemində ikinci qrupun xərcləri idarə olunur; onlar əmələ gəlmə yeri, hərəkət mərhələləri, hərəkət əməliyyatları və geri qaytarılma müddəti ilə daha ətraflı müzakirə edilir. Şirkət səviyyəsində logistikanın tətbiqi malların dəyərini azaltmağa və dövriyyə müddətini qısaltmağa imkan verir. Makro səviyyədə logistikanın tətbiqi dövriyyə sferasında (nəqliyyat, anbarlar) əks olunur – ehtiyatlar, nəqliyyat xərcləri, yük əməliyyatlarının sayı azalır. Logistika, daşınma xərclərini mütləq azaldaraq, malların təyinat yerlərinə vaxtında çatdırılmasını təmin etmək məqsədilə sxem tapmaq üçün optimallaşdırıcı vasitədir. Daşımanın rasionallaşdırılması problemləri texniki, qiymət, hüquqi, təşkilati və digər aspektlərə malikdir. Daşımanın optimal təşkili daha az investisiya tələb edir və hətta yük daşımalarının planlaşdırılması mərhələsində müxtəlif nəqliyyat növlərinin işində uyğunsuzluq problemlərini aradan qaldırır. Vurğulamaq lazımdır ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində konkret işin cəlbediciliyi son nəticədə maliyyə faydaları ilə müəyyən edilir.

Logistikadan istifadənin ən vacib məqsədlərindən biri ölkə daxilində və digər ölkələr üzrə bütün nəqliyyat növləri ilə malların çatdırılması üçün optimal sxemlərin hazırlanması və təşkili yolu ilə kommersiya faydaları əldə etməkdir. Logistika zənciri malların istehlakçılara çatdırılması prosesində, o cümlədən düzgün nəqliyyat, idarəetmə, yükləmə-boşaltma əməliyyatları da daxil olmaqla, maddi və maliyyə axınlarının hərəkət ardıcıllığıdır. Logistika zəncirinə yüklərin hərəkət marşrutu və yerli logistik əməliyyatları və ya funksiyaları yerinə yetirən əlaqələr daxildir. Logistika zəncirinin həlqələri nəqliyyat müəssisələri, iri nəqliyyat korporasiyalarının bölmələri və ya nəqliyyat agentləri, o cümlədən xaricdəkilər, öz hərəkət vaqonlarına sahib olan əməliyyat şirkətləri, gömrük brokerləri, terminallar, dəniz və çay limanları, xarici logistika mərkəzləridir. Beləliklə, tam logistika zənciri, axınların göndəricidən malların alıcısına keçdiyi sifarişli əlaqələr toplusudur. Çatdırılma prosesini təchizat zənciri kimi nəzərdən keçirmək istehsal, daşınma və paylama ilə bağlı prosesləri mürəkkəb makroiqtisadi sistemə inteqrasiya edir. Bu yanaşma müəyyən inteqrasiyanı və fəaliyyət çərçivəsində əldə edilən fərdi təsirlərin cəmindən fərqli nəticə əldə etmək imkanını təmin edir [13, s.77].

Qeyd edək ki, sosial-iqtisadi sistemin ümumi infrastrukturunun bir hissəsi kimi nəqliyyat-logistika sisteminin fəaliyyəti aşağıdakılara yönəldilmişdir: sinergik (sərnişinlərin və yüklərin daşınması və digər xidmətlərin həcminin keyfiyyətcə artımından ibarət) və multiplikativ (artım əlaqəli sənaye və alt sektorlarda yeni iş yerləri) artım hesabına nəqliyyat-logistika sisteminin elementləri arasında tərəfdaşlıq qarşılıqlı əlaqəsi əsasında ölkənin inkişafına töhfə vermək; ölkənin

sosial-iqtisadi sisteminin sənaye və yarımsahələrinin, digər təsərrüfat subyektlərinin nəqliyyat-logistika sistemləri tərəfindən göstərilən xidmətlərə artan tələbatını tam və vaxtında ödəmək; ölkənin inkişafını təmin edən mühüm amil kimi çıxış edən əhalinin məkan və əmək mobilliyi proseslərinin stimullaşdırılmasına köməklik göstərmək; iqtisadi, mədəni və turizm əhəmiyyətli obyekt kimi regionun cəlbediciliyinin artmasına kömək etmək; milli və beynəlxalq bazarlarda malların (əlavə dəyəri texniki avadanlıqların səmərəli istifadəsi ilə stimullaşdırılan) və texniki avadanlıqla göstərilən xidmətlərin rəqabət qabiliyyətinin artımını təmin etmək. Nəqliyyat-logistika sisteminin inkişafı, ölkənin sosial-iqtisadi sisteminin inkişafı üzrə ümumi strategiyanın tərkib hissəsi kimi, əhalinin həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına və iqtisadi artımının təşviqinə yönəlmişdir [7, s.60].

Bunlarla yanaşı, bir-biri ilə əlaqəli vəzifələrin həlli əsasında nəqliyyat-logistika sisteminin fəaliyyəti və inkişafı üçün yuxarıda göstərilən prioritet istiqamətlərə nail olmaq məqsədəuyğundur ki, həmin vəzifələrə daxildir: yollarda yükü azaltmaq üçün mövcud avtomobil yollarının və qovşaqların ötürücülük qabiliyyətinin artırılması və yenilərinin tikintisi; ölkənin sosial-iqtisadi sisteminin inkişafı maraqlarına uyğun olaraq yol sisteminin, terminal və anbar təsərrüfatının, yükdaşımalara gömrük dəstəyi sisteminin balanslaşdırılmış inkişafı; dövlət, regional və özəl mənbələrdən alınan, o cümlədən dövlət-özəl əməkdaşlıq mexanizmlərindən istifadə etməklə texniki avadanlıqların alınması üçün maliyyə vəsaitlərindən məqsədyönlü istifadənin təmin edilməsi; texniki avadanlığın səmərəli işləməsini təmin edən müasir innovativ texnologiyalardan istifadə.

Beləliklə, nəqliyyat-logistika sisteminin üstünlüklərini nəzərə alaraq, onun təşkilati-iqtisadi mexanizminin təkmilləşdirilməsi əsas şərtlərdəndir.

Yeni şəraitdə nəqliyyat-logistikanın təşkilati-iqtisadi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Məlumdur ki, nəqliyyat-logistika sisteminin təşkilati-qtisadi mexanizmi material axınlarının hərəkəti prosesinin bütün iştirakçılarının iqtisadi maraqlarının əlaqələndirilməsinə əsaslanır. Qarşılıqlı fəaliyyətin əsas prinsipləri istehlakçı tələbatının tam ödənilməsi, bərabər iqtisadi səmərə və maddi axınların hərəkətinin yekun nəticələrinə görə maddi məsuliyyətdir. Nəqliyyat-logistika sisteminin mürəkkəb iqtisadi və təşkilati mexanizm olduğunu nəzərə alsaq, deyə bilərik ki, belə bir mexanizmin formalaşması proqram-məqsədli, sistemli və proses yanaşmasına əsaslanmalıdır. Nəqliyyat-logistika sisteminin təşkilati-iqtisadi mexanizmi dinamik inkişaf edən xarici mühitdə ümumi faydaları artırmaq və riskləri azaltmaq üçün inteqrasiya olunmuş təchizat zəncirinin logistik qarşılıqlı fəaliyyətinə yönəldilməlidir. Nəqliyyat-logistika sisteminin təşkilati-iqtisadi mexanizmi müxtəlif səviyyələrdə nəzərdən keçirilə bilər. Təklif olunan mexanizmi təcrübədə tətbiq etmək lazımdır. Beləliklə, nəqliyyat-logistika sisteminin səmərəliliyinin artırılmasının təşkilati-iqtisadi mexanizmi bir neçə xüsusiyyətə malikdir: subyektlər arasında iqtisadi prosesin başlanmasına vasitəçilik edir; səviyyəsindən asılı olmayaraq, ümumi əsasa malikdir və onun elementləri bu əsasda qurulur və fəaliyyət göstərir; tənzimlənən sistem hesab olunur və mexanizmin işləməsi üçün ona tənzimləyici qurum lazımdır [10, s.132].

Qeyd edək ki, tənzimləyici subyekti dəyişmədən, müəssisələrin, logistik mərkəzlərin, vergi, gömrük münasibətlərini tənzimləyən qarşılıqlı həvəsləndirmə və nəzarəti özündə cəmləşdirən mexanizmi təkmilləşdirmək lazımdır. Nəqliyyat-logistika sisteminin təşkilati-iqtisadi mexanizminin inkişafının əsas istiqamətlərinə daxildir: 1. Yüklərin daşınması prosesini bütün ərazilərdə təmin edən nəqliyyat-logistika vasitəçilərinin (daşıyıcılar, gömrük, anbarlar, hakimiyyət orqanları, banklar, ərazi və sahəvi nəqliyyat-logistika mərkəzləri və s.) fəaliyyətində mal göndərəndən alıcıya qədər bütün logistika zənciri boyunca yüksək keyfiyyətli münasibətlərin təmin edilməsi. 2. Multimodal daşıma zəruri olduqda müxtəlif nəqliyyat növləri ilə müəssisələrin əlaqələndirilmiş işinin təmin edilməsi. 3. Yükdaşımaların optimallaşdırılması. 4. Ölkənin nəqliyyat-logistika infrastrukturunun inkişafı strategiyasını və taktikasını müəyyənləşdirmək məqsədilə logistika xidmətləri bazarının təhlili və proqnozlaşdırılması üzrə işlərin görülməsi. 5. Bütün bazar iştirakçıları arasında vahid elektron sənəd dövriyyəsi sisteminin tətbiqi. 6. Bütün yük marşrutu boyunca məlumat və analitik

dəstəyin təmin edilməsi. 7. Yükün emalının tələb olunan sürətinin təmin edilməsi. 8. Məqsədi nəqliyyat-logistika axınlarının idarəetmə sisteminin unifikasiyası olan yerli nəqliyyat-logistika mərkəzləri ilə xarici ölkələrdə analoji strukturlarla strateji əməkdaşlığın təmin edilməsi. 9. Müştərilərə mallarını satmaqda köməklik göstərmək məqsədilə regionun və ölkənin ticarət mərkəzləri (əmtəə birjaları, hərraclar, topdansatış ticarət şirkətləri) ilə əməkdaşlığın təmin edilməsi.

Nəqliyyat-logistika sisteminin təşkilati-iqtisadi mexanizminin təkmilləşdirilməsi üçün onun hər bir elementinin ayrı-ayrılıqda təkmilləşdirilməsi zəruri şərtdir. Nəqliyyat-logistika sisteminin təşkilati mexanizminin səmərəli fəaliyyəti onun idarəetmə sisteminin təşkilindən xeyli dərəcədə asılıdır. Ölkənin nəqliyyat-logistika sisteminin idarə edilməsinin daha da təkmilləşdirilməsi digər elmi problemlərin həllini tələb edir. Xüsusilə, nəqliyyat-logistika sisteminin idarə edilməsi prinsipləri sisteminin formalaşdırılması elmi problemi ortaya çıxır. İdarəetmə - idarə edən subyektin idarə olunan obyektə onun səmərəli fəaliyyətini və inkişafını təmin etmək üçün təsir prosesi kimi müəyyən edilir. Mürəkkəb iqtisadi sistemlərin səmərəliliyinin idarə edilməsi bu cür sistemlərin fəaliyyətinin səmərəliliyi ilə üzvi əlaqəyə malikdir. Nəqliyyat-logistika sisteminin idarəetmə mexanizmi müəyyən prinsiplərə əsaslanır. Ölkənin sosial-iqtisadi sisteminin ümumi infrastrukturunun tərkib hissəsi kimi nəqliyyat-logistika sisteminin inkişafının idarə edilməsi prinsiplərini hazırlamaq olar ki, bunların da ən əsasları ola bilər: idarəetmə qərarlarının hazırlanmasının ölkənin sosial-iqtisadi və şəhərsalma inkişafının prioritetləri əsasında reallaşdırılması; idarəetmə qərarlarının malların və sərnişin axınının sürətləndirilməsinə yönəldilməsi; nəqliyyat əlçatanlığının yaxşılaşdırılması, əlavə dəyər yaradılması, ölkənin ümumi infrastrukturunun tərkib hissəsi kimi nəqliyyat-logistika kompleksin istismarının etibarlılığının və səmərəliliyinin artırılması; ölkənin sosial-iqtisadi sisteminin ümumi infrastrukturunun tərkib hissəsi kimi nəqliyyat infrastrukturunun inkişafına yönəlmiş dövlətin, biznesin və əhalinin səy və resurslarının birləşdirilməsi və hərəkətlərin əlaqələndirilməsi əsasında idarəetmə qərarlarının hazırlanması və reallaşdırılması; bu sistemin istismarı sferasında müxtəlif texniki vasitələrin və digər təsərrüfat subyektlərinin qarşılıqlı fəaliyyətində itkilərin minimuma endirilməsinə diqqət yetirilməsi; bütün resurslardan maksimum qənaət və səmərəli istifadə etməklə və ətraf mühitə təsir edən mənfi amilləri azaltmaqla nəqliyyat-logistika sektoruna daxil olan müəssisə və təşkilatların modernləşdirilməsi və inkişafı proseslərinin stimullaşdırılması; idarəetmə qərarlarının nəqliyyat-logistika sisteminin inkişafının məcmu effektinə və ölkənin sosial-iqtisadi sisteminin müvafiq inkişafına yönəldilməsi; nəqliyyat-logistika sisteminə daxil olan obyektlərin modernləşdirilməsi üzrə planların və layihələrin monitorinqi və zəruri hallarda onlara dəyişikliklərin edilməsi və s.

Ümumiyyətlə, ölkədə müxtəlif fəaliyyət sahələrini əhatə edən logistika-logistika sisteminin düzgün idarə edilməsi iqtisadi artımın əldə edilməsi üçün ən mühüm amildir. Müasir bazar şəraitində malların hərəkətinin logistik idarəçiliyinin təkmilləşdirilməsi prosesi obyektiv olaraq malların daşınması ilə məşğul olan təşkilatların inteqrasiyasının artmasına gətirib çıxarır. Təchizat zəncirinin səmərəliliyi malların hərəkətində iştirak edənlərin iqtisadi münasibətlərinin təşkilati rəsmiləşdirilməsi səviyyəsi ilə müəyyən edildiyi halda, malların hərəkətinin bütün sisteminin tənzimlənməsinə ehtiyac var. Beləliklə, əmtəə və xidmət axınının səmərəli idarə edilməsi zərurəti qlobal iqtisadiyyatda nəqliyyat-logistika sistemlərinin iqtisadi əhəmiyyətinin artmasına səbəb olmuşdur. Nəqliyyat-logistika sisteminin təşkilati mexanizminin təkmilləşdirilməsi onun yerləşdiyi yerin seçilməsi meyarlarına uyğun olmalıdır. Həmin meyarlara daxildir: qovşaqda kifayət qədər potensial ehtiyatların olması; mühəndis şəbəkələrinin və nəqliyyat kommunikasiyalarının tutumunun olması; əsas yollara və dəniz limanlarına maksimum yaxınlıq; şəhər aqlomerasiyasına maksimum yaxınlıq; dəmir yolu infrastrukturunun potensial ehtiyatlarının mövcudluğu; bitişik ərazidə texniki-iqtisadi inkişaf zonalarının, sənaye parklarının, azad iqtisadi zonaların təşkili imkanları; nəqliyyat-logistika mərkəzlərinin işçiləri üçün yaşayış sahəsinin təşkili imkanları [11, s.237].

Müasir iqtisadiyyat köklü dəyişikliklərə məruz qalır ki, bu da əvvəlki fəaliyyət formalarının səmərəliliyinin azalmasına səbəb olur. Nəqliyyat-logistika sistemi bütövlükdə iqtisadiyyatın tərkib hissəsi olmaqla həm də idarəetmə ideologiyasının transformasiyasını yaşayır ki, bu da nəqliyyat-

logistika fəaliyyətinin təşkilati formalarında özünü göstərir. Nəqliyyat-logistika funksiyalarının reallaşdırılması vəzifələri onun biznesin təşkili şərtlərinə daim uyğunlaşdırılmasını tələb edir. Biznesin inkişafı aydın makroiqtisadi tendensiyalar fonunda baş verir, onun ümumi istiqaməti fəaliyyət miqyasının artması, mühəndislik və texnologiyada fövqəladə dəyişikliklərlə bağlıdır. Nəqliyyat-logistika sistemi biliyin intensiv artmasına, iqtisadiyyatın virtuallaşmasına, əmək, kapital, informasiya kimi istehsal, amillərinin yüksək dərəcədə mobilliyinə, habelə elmi və innovativ fəaliyyətin istehsal proseslərinə təsirinin güclənməsinə gətirib çıxarır. Nəqliyyat-logistika sisteminin iqtisadi mexanizmi təkmilləşdirilməsinə gəlincə, bu, ilk öncə, büdcə gəlirlərinin artırılması, maliyyə-kredit mexanizminin işinin yaxşılaşdırılması ilə bağlıdır. Büdcələrin formalaşmasında nəqliyyat-logistika sistemlərinin rolu böyükdür. Məlumdur ki, nəqliyyat-logistika sisteminin inkişafı iki əsas komponent olmadan mümkün deyil. Birincisi, dövlətin diqqətinin artırılması, nəqliyyat-logistika layihələri çərçivəsində beynəlxalq əməkdaşlıq platformalarının yaradılması və biznesin, xüsusən də iri layihələrin aktivləşdirilməsi. İkincisi, nəqliyyat-logistika sisteminin texnoloji cəhətdən yenidən təchiz edilməsidir [6, s.3307]. Bütün bunlar maliyyə resursları olmadan mümkün deyil. Odur ki, nəqliyyat-logistika sisteminin maliyyə təminatının təkmilləşdirilməsi zəruridir. Nəqliyyat-logistika sistemləri yaradılarkən gömrük və fiskal orqanları, yükdaşıyan şirkətlər və logistik prosesləri təmin edən digər iştirakçılarla təşkilati və informasiya qarşılıqlı fəaliyyətinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Beləliklə, əgər nəqliyyat-logistika sisteminin təşkilati-iqtisadi mexanizmi düzgün təşkil olunarsa və daim təkmilləşdirilərsə, bu, istənilən ölkənin, o cümlədən Azərbaycanın iqtisadiyyatının inkişafına təkan verə bilər.

Azərbaycanın nəqliyyat-logistika sistemi strateji önəmliliyi və üstün xüsusiyyətləri diqqət mərkəzindədir. Belə ki, ölkəmizdə nəqliyyat kompleksinin əksər növlərinin səmərəli şəkildə təşkili və logistik mərkəzlərin yaradılması baxımından əlverişli şərait yaradılmışdır. Aydındır ki, Azərbaycanda strateji yol xəritələri çərçivəsində iqtisadiyyatın gücləndirilməsi və milli iqtisadiyyatın perspektivli sahələri üzrə strateji hədəflər müəyyən edilib. Bu baxımdan, Azərbaycanın qlobal çağırışlara uyğun iqtisadi inkişaf modelinin formalaşdırılmasını, ölkəmizin nəqliyyat tranzitivliyi və bir çox beynəlxalq əhəmiyyətli nəqliyyat marşrutlarının kəsişməsində yerləşməsi faktını nəzərə almaq lazımdır [3, s.128-129]. Azərbaycan beynəlxalq müqavilələrdə nəqliyyat-logistika sahəsində aşağıdakı üstünlükləri təmin edir: digər nəqliyyat dəhlizləri ilə müqayisədə yükdaşımaların məsafəsinin qısa olması; ticarət dövriyyəsinin artması; iqtisadiyyata maliyyə qoyuluşlarının sürətləndirilməsi; nəqliyyatda səmərəliliyin təmin edilməsi; nəqliyyat infrastrukturunun yaxşılaşdırılması və onun təkmilləşdirilməsi üçün investisiya layihələrinin daim realaşdırılması; nəqliyyat-logitik daşımaların rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsi; daşınan yüklərin həcminin artırılması imkanlarının təhlili və s. [5, s.45].

Nəqliyyat-logistika sisteminin təşkilati-iqtisadi mexanizminin təkmilləşdirilməsinə nəqliyyat-logistika xidmətləri bazarının inkişafı kömək edə bilər. Odur ki, həmin bazarın dövlət tənzimlənməsi zəruri şərtdir. Ölkədə yük axınlarının daşınması və anbar emalı üzrə ənənəvi xidmətlər seqmentində nəqliyyat və logistika xidmətləri bazarı əsasən çoxlu sayda kiçik və orta biznes subyektləri ilə təmsil olunur [12, s.126]. Nəqliyyat-logistika xidmətləri bazarının dövlət tənzimlənməsi həm uzun, həm də qısa müddətdə əlaqəli nəqliyyat növlərinin fəaliyyətinə təsir göstərən iqtisadi və inzibati üsulların məcmusunu əhatə edi. Bunlarla yanaşı, hesab edirik ki, yaxın perspektivdə Azərbaycan üzərindən qlobal nəqliyyat dəhlizlərinin rolu əhəmiyyətli səviyyədə artacaqdır. Bu proseslər Zəngəzur qlobal nəqliyayt dəhlizinin açılmasından sonra maksimum intensivləşəcəkdir [2, s. 13]. Eyni zamanda, bu layihə əsasında yaradılacaq müasir texnologiyalar əsaslı və rəqəmsal nəqliyyat-logistika infrastrukturu regionun beynəlxalq inteqrasiyasına əhəmiyyətli səviyyədə müsbət təsir göstərəcəkdir [4, s. 18].

Nəticə

Beləliklə, nəqliyyat-logistika sistemlərinin təşkilati-iqtisadi mexanizminin təkmilləşdirilməsi problemlərini həll edilərkən dövlət tənzimləmə sisteminin qurulması prinsiplərinə riayət etmək

lazımdır, o cümlədən:

- nəqliyyat-logistika sisteminin formalaşdırılmasının və onun idarə edilməsinin səmərəliliyinin artırılmasının iqtisadi məqsədəuyğunluğu;
- bütün növ nəqliyyat növlərinə dövlət nəzarəti orqanları tərəfindən daimi monitorinqin aparılması imkanı;
- dövlət və ixtisaslaşmış nəqliyyat-logistika mərkəzləri arasında münasibətlərin pariteti.

Bunlarla bərabər, nəqliyyat-logistika sisteminin tənzimlənməsinin əsas məqsədlərinə növbətililəri aid etmişik:

- nəqliyyat-logistika xidmətləri bazarının tənzimlənməsi;
- nəqliyyat prosesinin və logistika infrastrukturunun ekoloji və iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;
- nəqliyyat və liman infrastrukturunda xərclərin tənzimlənməsi;
- nəqliyyatda, regionlarda və bütövlükdə ölkədə iqtisadi inkişafın stimullaşdırılması.

Nəticə olaraq hesab edirik ki, nəqliyyat-logistika sisteminin güclü tərəflərindən biri nəqliyyat xidmətlərinin yüksək səviyyəsi hesab olunur ki, bu da nəqliyyat strukturlarının aktiv işləməsi ilə deyil, daha çox yüklərin daşınması, satışı və çatdırılması kompleksinin reallaşdırılması ilə xarakterizə olunur. İqtisadi inkişaf üçün nəqliyyat-logistika sisteminin əhəmiyyəti, ilk öncə, inteqrasiya amili ilə bağlıdır ki, bu da son nəticədə əmtəə axınlarının strukturlaşdırılması yolu ilə milli iqtisadiyyatın səmərəli və sürətli inkişafına təkan verir. Ölkəmizdə nəqliyyat-logistika sisteminin təşkilati-iqtisadi mexanizmini təkmilləşdirməklə bu sistemin fəaliyyətinin səmərəliliyini artırmaq, nəticədə xarici ticarətdə rəqabət qabiliyyətinə və büdcə daxilolmalarının həcminin artımına nail olmaq mümkündür və s.

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev, Ş.T. Azərbaycanda nəqliyyat sektorunun müasir vəziyyəti və inkişaf potensialı // Elmi əsərlər jurnalı, AMEA İqtisadiyyat İnstitutu, 2018, №2. – S.5-11. http://economics.com.az/images/fotos/elmi_eserler_pdf/2018_2/1%20Aliyev%20Sh.pdf.
2. Əliyev, Ş.T. Yaxın və uzaq perspektivdə Zəngəzur Qlobal Nəqliyyat Dəhlizinin strateji aspektləri // “Qərbi Kaspi Universitetinin Elmi Xəbərləri”, Bakı, 2023, №03. - S.9-16. https://journal.wcu.edu.az/uploads/files/2023-3-ictimai-2%20Aliyev%20Shafa.pdf.
3. Hüseynova, M.S. Azərbaycanda iqtisadi islahatlar şəraitində nəqliyyat-logistika sisteminin səmərəlilik məsələləri. Geostrategiya jurnalı, – yanvar - fevral 2020. № 01 (55), – s.128-132.
4. Алиев, Ш.Т., Панахалиева, М.О., Солтанов, С. Роль Зангезурского коридора в усилении логистическо-транспортной инфраструктуры в регионе / I International Scientific and Practical Conference Recent Advances in Global Science held in Vilnus, Lithuania and for publishing as cientific article, August16-18, 2022. – с. 15-20.
5. Амиров, И.Б. Перспективы развития транспортно-логистических связей Азербайджана / И.Б. Амиров, Б.А. Оруджалиева, З.М. Касимова // Логистические системы в глобальной экономике. – 2021. № 11, – с. 44-51.
6. Вечкинзова, Е.А. Современные тенденции и перспективы развития транспортно-логистического комплекса Казахстана // Экономика, предпринимательство и право. – 2020. – Том 10. № 12, – с. 3297-3308.
7. Дорошкевич, Д.В. Формирование механизма стратегического управления развитием региональной транспортно-логистической системы / Д.В. Дорошкевич // Карельский научный журнал. – 2014. № 3(8), – с. 59-61.
8. Егорова, Л.Э. Транспортно-логистическая система региона: основные направления / Л.Э. Егорова // Логистические системы в глобальной экономике. – 2021. № 11, – с. 149-150.
9. Люханова, С.В. Качество функционирования транспортно-логистической системы / С.В. Люханова // Маркетинг и логистика. – 2023. № 1(45), – с. 30-42.

10. Орзукулова, З. Организационно-экономические механизмы повышения эффективности транспортно-логистических услуг. /Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук / – 2023. 3(S/4), – s.126–133.
11. Резер, А.В. Транспортно-логистическая система как фактор повышения эффективности транспортного производства / А.В. Резер // Транспортное дело России. – 2015. № 6, – с. 236-239.
12. Савин, Г.В. Рынок транспортно-логистических услуг: его исследование и поиск стимуляторов роста / Г.В. Савин, И.С. Фунтусов, В.В. Кириллова // Креативный менеджмент. – 2016. № 3, – с. 126-130.
13. Хайтбаев, В.А. Совершенствование транспортно-логистической инфраструктуры как направление социально-экономического развития территорий / В.А. Хайтбаев, К.А. Климашин // Вестник СамГУПС. – 2019. № 3(45), – с. 69-78.

Гулиева Джамиля Эльчин кызы
Диссертант Азербайджанского Университета Кооперации,
AZ1124, Азербайджанская Республика,
г.Баку, улица Н.Нариманова 93
E-mail: calalzadecamila@gmail.com

Регулирование и совершенствование организационно-экономических механизмов транспорта и логистики

Резюме

Цель исследования – является изучение регулирования и совершенствования организационно-экономических механизмов транспорта и логистики.

Методологически исследование – предусматривало использование методов анализа, синтеза, сравнительного анализа и обобщения, а также ссылалось на результаты исследований по регулированию организационно-экономических механизмов транспорта и логистики.

С точки зрения прикладной значимости исследования можно отметить, что развитие транспортно-логистических механизмов может дать определенные преимущества.

Результаты исследования – в новых условиях предложения, приведенные в статье, могут быть использованы для совершенствования организационно-экономических механизмов транспорта и логистики.

С точки зрения оригинальности и научной новизны исследования, прежде всего, определены концептуальные основы и направления действий по адаптации транспортно-логистических механизмов в Азербайджане к новым требованиям в условиях глобальных вызовов. При этом обоснована важность максимального совершенствования транспортно-логистических механизмов, разработаны рекомендации и внесены предложения по этому поводу.

Ключевые слова: Азербайджан, транспортно-логистическая система, транспорт, логистика, организационно-экономические механизмы транспортно-логистической системы, современные проблемы транспортно-логистической системы.

Guliyeva Jamila Elchin
Dissertant of Azerbaijan Cooperation University,
AZ1124, Azerbaijan Republic, Baku, N.Narimanov street 93
E-mail: calalzadecamila@gmail.com

Regulation and improvement of organizational and economic mechanisms of transport and logistics

Summary

The purpose of the research is to study the regulation and improvement of organizational and economic mechanisms of transport and logistics.

In terms of methodology of the study, the use of analysis, synthesis, comparative analysis and generalization methods was included. Along with these, references were made to the results of studies on the regulation of organizational and economic mechanisms of transport and logistics.

From the point of view of the applied significance of the research, we can note that the development of transport and logistics mechanisms can provide certain benefits.

The results of the research – in the new conditions, the proposals given in the article can be used to improve the organizational and economic mechanisms of transport and logistics.

In terms of originality and scientific novelty of the research, first of all, the conceptual foundations and directions of action for adapting transport and logistics mechanisms in Azerbaijan to new requirements in the context of global challenges have been determined. At the same time, the importance of maximum improvement of transport and logistics has been substantiated, recommendations have been developed and proposals have been made in this regard.

Keywords: Azerbaijan, transport-logistics system, transport, logistics, organizational-economic mechanisms of transport-logistics, modern problems of transport-logistics.